

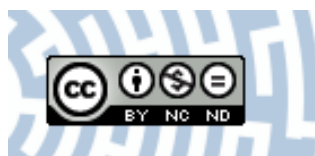

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: O magiczności momentu : (próba definicji polskich czasowników momentalnych)

Author: Jadwiga Stawnicka

Citation style: Stawnicka Jadwiga. (2008). O magiczności momentu : (próba definicji polskich czasowników momentalnych). "Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego" (Z. 64 (2008), s. 143-157).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

JADWIGA STAWNICKA
Uniwersytet Śląski
Katowice

O magiczności momentu (próba definicji polskich czasowników momentalnych)

1. Wprowadzenie

Niniejszy artykuł składa się z dwóch części¹. W pierwszej próbuję zdefiniować niektóre podstawowe pojęcia aspektologiczne, takie jak: *moment*, *zmiana*, *brak rozciągłości temporalnej* (*zerowa rozciągłość temporalna*), *czasownik momentalny*, rozumiane niejednoznacznie i często nieprecyzyjnie w literaturze przedmiotu. Chciałabym także, poddając krytyce ujęcie czasowników momentalnych w aspektologicznej literaturze przedmiotu, zaproponować ich definicję, uwzględniając z jednej strony heterogeniczność grupy, z drugiej zaś relację do czasowników klasy *achievements* Z. Vendlera (Vendler 1957: 143–160; 1967: 69–121). Druga część artykułu poświęcona jest omówieniu warunków użycia czasowników momentalnych z jednym z typów adwerbiów duratywnych (typ *w godzinę*).

2. Wyjaśnienie podstawowych pojęć

Jednym z podstawowych pojęć wymagających wyjaśnienia jest pojęcie momentu. *Słownik terminologii językoznawczej* definiuje czynność momentalną następująco:

Czynność punktualna lub momentalna jest to czynność trwająca krótki moment (punkt w ciągu czasowym), np. *kleknąć*, w przeciwieństwie do czynności ciągłej,

---

¹ Pomysł do napisania tego artykułu zrodził się na podstawie lektury książki A. Bogusławskiego *Aspekt i negacja* oraz artykułów R. Laskowskiego (2003: 193–226; 2005: 209–225) na temat użycia określników temporalnych duratywnych z formami aspektowymi, a także przy zbieraniu materiałów do książki *Aspekt – iteratywność – określniki kwantyfikacyjne* (Stawnicka 2007).

czyli duratywnej, np. *klezczeć*, i czynności powtarzającej się wielokrotnie, czyli iteratywnej, np. *klekać*. (Gołąb, Heinz, Polański 1968: 475)

2.1.1. Moment jako punkt

U podstaw rozumienia momentu jako punktu (na co wskazuje sformułowanie *w jednym z następujących momentów*) leży koncepcja struktury czasu (jedno z podstawowych pojęć logiki temporalnej), zgodnie z którą czas ma strukturę dyskretną (nieciągłą), co umożliwia zdefiniowanie relacji między zmiennymi z użyciem dwóch operatorów wprowadzonych przez G.H. von Wrighta: *i następnie / and next* oraz *i potem / and then*, por. „ t_i i następnie t_j ” ($= t_i$ i w chwili bezpośrednio następującej t_j); „ t_i i potem t_j ” ($= t_i$ i kiedyś potem t_j) (Klimek 1999: 15).

M. Głowińska (Гловинская 2001: 92) zalicza pojęcie *momentu* do pojęć podstawowych, utożsamiając je z pojęciem *moment obserwacji* (*момент наблюдения*)², por. eksplikację *начать* ‘zacząć’: ‘Ситуация Р начала иметь место’ = ‘В какой-то момент наблюдения Р не существовало, в один из последующих моментов Р существует’³.

2.1.2. Moment jako odcinek

Definicje *momentu* w źródłach leksykograficznych wskazują zatarcie granicy między punktem a odcinkiem, wyjaśniając znaczenie tego pojęcia poprzez synonimy *chwilka*, *chwila*, *sekunda*, *minuta*, *okamgnienie* oraz opisowo *niewielki odcinek czasu*, *bardzo krótki odcinek czasu*⁴.

Dla E.W. Paduczewej (Падучева 1996: 17) natomiast zarówno punkt, jak i moment czasu są interwałami⁵.

W modelu trójczłonowym H. Reichenbacha (1947), który może być punktem wyjścia dla opisu funkcjonowania form temporalno-aspektowych czasownika, wyjaśnia się relację między momentem zdarzenia (E), momentem mówienia (S) i momentem referencji (R). Wykładniki czasu orientują daną czynność w stosunku do stanu wypowiedzi. Wykładniki aspektu sytuują daną czynność w stosunku do punktu odniesienia (referencji). Moment mówienia jest interwałem, w którym realizuje się akt wypowiedzi.

² Odpowiada ono pojęciu ‘moment referencji’ H. Reichenbacha (1947).

³ ‘Sytuacja P zaisniala’ = ‘W pewnym momencie obserwacji P nie istniało, w jednym z następujących momentów P istnieje’.

⁴ Por. PSWP, USJP, SJP, Sz, SPP (objaśnienia skrótów podano na końcu artykułu). Por. także ‘Zeitpunkt’ (Duden), ‘Augenblick, kürzester Zeitabschnitt’ (Wahrig), ‘kurze Zeitspanne; (B), ‘point or very brief period of time’ (OALD), ‘a very short period of time’ (LDCE).

⁵ «Время измеряется интервалами различной длины: точка и момент времени – это, вообще говоря, тоже интервалы» (Падучева 1996: 17).

2.1.3. Moment w ujęciu antropocentrycznym

G. Zeldowicz (Зельдович 1995: 81) proponuje rozumienie momentu w ujęciu antropocentrycznym. Momentem nazywa najmniejszy interwał, w czasie trwania którego można zaobserwować zmianę, np. o tym, że zaszła akcja *kichnął*, *mrugnął powieką*, można orzec obejmując percepcją przynajmniej 3 punkty (punkt przed rozpoczęciem akcji, trwanie punktowe i punkt po zakończeniu akcji), o tym, że temperatura się podnosi, można orzec, porównując dwa punkty (także bezpośrednio po sobie następujące, temperatura różni się w t_2 występującym po t_1 , ma wartość wyższą), o tym, że ktoś upuścił szklankę, można sądzić porównując dwa momenty, kiedy szklankę trzyma i kiedy już jej nie trzyma. Można zatem wyznaczyć minimalny interwał zmiany. Sytuacja, do której odnoszą się czasowniki zmiany stanu, odnosi się do minimalnego interwału, w który są włączone dwa momenty (Dowty 1979: 181)⁶.

A zatem definicja czasowników momentalnych, zgodnie z którą czasowniki momentalne odnoszą się do akcji trwającej moment, jest nieprecyzyjna. Pojęcie *sytuacja momentalna* wymaga sprecyzowania, czy chodzi o sytuację punktową, o interwał, czy o minimalny interwał, który składa się z dwóch punktów.

Jeśli natomiast przyjąć definicję, zgodnie z którą czasowniki momentalne to takie, które odnoszą się do sytuacji wskazującej minimalny interwał zmiany, to należałoby wyjaśnić, czym jest zmiana.

2.2. Pojęcie zmiany

Pojęcie zmiany rozumiane jest szeroko, tj. albo jako zmiana czegoś w coś innego (przy naruszeniu tożsamości przedmiotu), albo zmiana czegoś w coś innego, co jest z tym czymś tożsame, np. różne postaci, fazy, stany rzeczy tego samego X^7 przy wystąpieniu zmian ilościowych nienaruszających tożsamości przedmiotu.

2.2.1. Zmiana skokowa

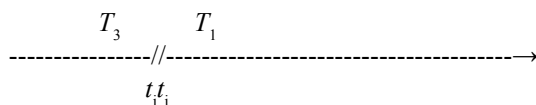
Zmiana skokowa „[...] jest to bezpośrednie zastąpienie jakiegoś stanu rzeczy p przez jakiś stan rzeczy $\sim p$ ” (Bogusławski 2003: 80). A. Bogusławski pisze o „totalnie negatywnym następstwie”, które nie wyróżnia żadnego momentu między momentem końcowym stanu poprzedzającego, a momentem inicjalnym stanu nastę-

⁶ „First, there is the distinction between change-of-state verbs that normally happen at a nearly minimal interval (i.e. containing the two moments mentioned in the BECOME condition) (e.g. reach the finish line, remember a person's name {inchoative reading}, notice a misprint) and those that occur over a large interval (e.g. walk from the post-office to the bank) (Dowty 1979: 181)”

⁷ „[...] zmiany naruszające takożsamość przedmiotu niezmiennego tożsamościowo” (Lipiec 1979: 129). Przy wyjaśnianiu pojęcia *zmiana* powołuję się na źródła: Strobach, Lipiec (1979); Landmann (1991); Bogusławski (2003).

pującego zgodnie z prawem wyłączonego środka⁸ i prawem sprzeczności⁹. Autor wyjaśnia istotę zmiany skokowej na przykładzie czasownika *znaleźć* i wyróżnia trzy komponenty: brak wiedzy, że obiekt *o* jest w miejscu *m*, ‘olśnienie’ podmiotu wiedzą, że obiekt *o* jest w miejscu *m*, stan wiedzy podmiotu, że obiekt *o* jest w miejscu *m* (Bogusławski 2003: 82), co sprowadza się do dwóch członów; wiedza podmiotu *a*, że λ , i brak takiej wiedzy. Moment zmiany zatem nie istnieje¹⁰, gdyż po stanie rzeczy *p* następuje bezpośrednio stan rzeczy $\sim p$. Dlatego też nie jest właściwa definicja czasowników momentalnych, zgodnie z którą wyznaczają one moment zmiany, bo oznaczałyby nieistniejącą sytuację.

Opis struktury semantycznej czasowników realizujących schemat zmiany skokowej (*potknąć się*, *upaść*, *upuścić coś*, *zauważyć coś*) przedstawia się następująco: dla wszystkich *t* zawartych w T_1 *X*-owi zostaje przypisana właściwość ‘*X* jest *P*’, dla wszystkich *t* zawartych w T_3 *X*-owi przypisuje się właściwość ‘ $\neg$ *X* jest *P*’ i między t_i , t_j nie ma żadnego innego stanu (t_i i następnie t_j)¹¹, $t_i t_j$ jest zatem elementarnym interwałem zmiany przedmiotu, w którego trwaniu wyróżniamy t_i i t_j ¹².

Schemat 1. Zmiana skokowa (T_1 – faza postterminalna/po zmianie, T_3 – faza przedinicjalna)

2.2.2. Zmiana stopniowa

Zmiana stopniowa to stawanie się czegoś jakimś. Zmiana ta polega na przyroście lub zmniejszaniu się ilości czegoś (Bogusławski 2003: 81). Obiekt przechodzi przez sukcesywne miary cechy, przy czym:

⁸ Prawo to mówi, że dla dowolnego zdania w sensie logiki *p* albo ono samo jest prawdziwe, albo prawdziwe jest jego zaprzeczenie. Symbolicznie: $p \cup \neg p$.

⁹ Zgodnie z prawem sprzeczności nie może być jednocześnie prawdziwe zdanie i jego zaprzeczenie. Symbolicznie $\neg (p \wedge \neg p)$.

¹⁰ Por. “there is no time at which the change occurs, i. e. there is no moment of change.” (Landman 1991: 212).

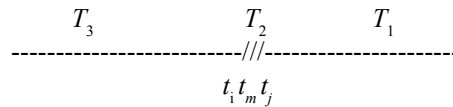
¹¹ Por. „We were forced to define BECOME $\emptyset$ as a change from $\neg \emptyset$ at one moment to $\emptyset$ at the next. While those conditions seem adequate for verbs involving typically instantaneous change of state – such as the “mental” achievements *recognize that S*, *discover that S*, and *realize that S* – such an instantaneous change is impossible in the change-of-state entailed by accomplishments like building a house or crossing the desert.” (Dowty 1979: 76)

¹² Por. Lipiec (1979: 121). Zmiana skokowa może występować w dwóch wariantach: zmiana skokowa między fazami zewnętrznymi (między fazą przedinicjalną a postterminalną przy braku faz wewnętrznych) oraz między fazą wewnętrzną a zewnętrzną (między fazą przedinicjalną a inicjalną oraz między fazą finalną a fazą postterminalną) (Stawnicka 2007: 39–42).

„osiągnięcie każdej kolejnej miary jest oczywiście zmianą kontrydiktoryczną. To tylko uporządkowana s u k c e s j a takich zmian stanowi o swoistości „zmiany stopniowej”. (Bogusławski 2003: 81)

2.2.3. Zmiana typu semelfaktywnego

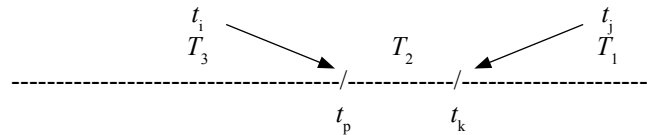
Zmiana typu semelfaktywnego charakteryzuje się brakiem możliwości wyróżnienia faz wewnętrznych akcji przy minimalnej rozciągłości temporalnej akcji. W t_j X nie jest P , w t_m X jest P . Konfigurację taką realizują czasowniki semelfaktywne (*stuknąć*, *machnąć*).

Schemat 2. Brak zróżnicowania między fazą przednicjonalną a postterminalną (T_1 – faza postterminalna, T_3 – faza przednicjonalna, T_2 – akcja momentalna, $t_i = t_k$ T_3 , $t_j = t_p$ T_1 ; t_j i następnie t_m i następnie t_j)

2.2.4. Zmiana delimitatywna

Zmiana delimitatywna charakteryzuje się powrotem do stanu, który był w punkcie początkowym¹³. Sytuację określaną jako zmiana delimitatywna wyrażają czasowniki odnoszące się do krótkiego trwania akcji (*zagrzmieć*, *zastukać*, *zadrzeć*), jak i wyrażające akcję o znacznej rozciągłości, np. *posiedzieć gdzieś godzinę*, *przebrać całą noc*.

Schemat 3. Brak zróżnicowania między fazą przednicjonalną a postterminalną (T_1 – faza postterminalna, T_3 – faza przednicjonalna, T_2 – fazy wewnętrzne, t_p – moment rozpoczęcia akcji, t_k – moment zakończenia akcji)

Dla T_1 i T_3 X -owi nie przysługuje cecha P ; dla t_i i t_j ($t_i \in T_3$ & $t_j \in T_1$ & t_i i następnie t_p & t_k i następnie t_p) X -owi nie przysługuje cecha P ; dla $t \in T_2$ X -owi przysługuje cecha P .

¹³ Por. „[...] pomiędzy identycznymi stanami P w t_1 i t_2 zaszedł jakiś szereg zmian [...] ale w momencie t_2 nastąpił powrót do stanu, który uprzednio wystąpił w t_1 ”. (Lipiec 1979: 120).

2.3. Pojęcie braku rozciągłości temporalnej

Jeśli określić czasowniki momentalne jako takie, które odnoszą się do sytuacji charakteryzującej się brakiem rozciągłości temporalnej, to wyjaśnienia wymaga pojęcie *brak rozciągłości temporalnej*. Pojęcie braku rozciągłości temporalnej zostało zdefiniowane przez G. Storcha (1978: 206) jako struktura dwu- lub trójczłonowa. W ramach struktury dwuczłonowej następuje bezpośrednie zastąpienie sytuacji T_1 sytuacją T_2 , a struktury trójczłonowej¹⁴ – bezpośrednie zastąpienie sytuacji T_1 sytuacją T_2 , po czym następuje powrót do sytuacji T_1 ¹⁵.

3. Wybrane definicje czasowników momentalnych w literaturze

W literaturze przedmiotu podkreśla się punktowy charakter zdarzenia (Mourelatos 1981: 191–212; Schopf 1984: 106; G. Drosdowski [et al.] 1984: 93; Erben 1967: 28)¹⁶. Definicję czasowników momentalnych jako połączenie ‘punktu początkowego i końcowego’ podaje także G. Storch (1976: 102). Pisze się o braku fazy przebiegu, a faza inicjalna i finalna zostają zespolone w jednym punkcie (Гловинская 1982: 11; Храковский 2001: 91). M. Głowińska wśród czasowników momentalnych wymienia m.in. *мигнуть, вздрогнуть, хлопнуть, взорваться* (Гловинская 1982: 11), a W. Chrakowski wymienia nie tylko czasownik *стукнуть*, ale i *взвять, упасть*, a także *поскользнуться* (Храковский 2001: 90-91).

E. W. Paduczewa ujmuje czasowniki momentalne szeroko, jako takie, które nie wchodzą w parę terminatywną (Падучева 1998: 333), a więc m.in. czasowniki typu *очнуться*, delimitatywa (*поспать*), czasowniki dokonane wstępujące z niedokonanymi w iteratywną parę aspektową (*найти*), semelfaktywa (*кольнуть*), czasowniki inicjalne i finalne (*побежать, отгреметь*) i perduratywa (*просидеть полчаса*).

A. Schopf (1984: 103–115) wyróżnia: zdarzenia momentalne (*punktueller Ereignisse*; stan przed zajściem zdarzenia jest tożsamy ze stanem po zajściu zdarzenia, co zapewnia im możliwość kwantyfikacji), np. *klopfen, schlagen*; punktualne zmiany (*punktueller Veränderungen*), np. *den Fernseher einschalten, sich setzen, aufstehen*; procesy zdeterminowane inicjalnie (*initialdeterminierte Prozesse*), np. *weglaufen*; procesy zdeterminowane inicjalnie i finalnie (*initial- und finaldeterminierte Prozesse*), np. *lachen* ‘zacząć się śmiać, śmiać się przez krótki czas i przestać się śmiać’ (*Als ich sie fragte, wie sie hieße, lachte sie nur*); typ *achievement*, np. *finden* łączące się z adwerbiami *in zwei Stunden*.

Dla E. Tschirnera (1991: 66) czasowniki momentalne wyrażają zmianę skokową, por.

¹⁴ Por. zmianę semelfaktywną.

¹⁵ Przywołując definicję pojęcia *brak rozciągłości temporalnej* powołuję się na monografię G. Storcha *Semantische Untersuchungen zu den inchoativen Verben im Deutschen* (Storch 1978: 206). Autor nie wyklucza też długości trwania sytuacji S_2 jako niewielkiego interwału.

¹⁶ W definicjach czasowników klasy *achievements* pojawia się pojęcie punktu u Z. Vendlera (1967: 103). Por. także „[...] die Laufzeit bei Achievements [ist] punktförmig“ (Krifka 1989: 100).

Punktuelle Verben haben keine zeitliche Ausdehnung, sie sind zu einem Zeitpunkt noch nicht der Fall, zum nächsten Zeitpunkt bereits nicht mehr der Fall.

4. Proponowana definicja czasowników momentalnych

Proponuję następującą definicję czasowników momentalnych:

Czasowniki momentalne to takie, które oznaczają minimalny interwał zmiany (momentalne *sensu stricto*) (lub dwa tużnastępne minimalne interwały zmiany (momentalne *sensu largo*)).

lub Czasowniki momentalne to takie, które odnoszą się do akcji trwającej moment (moment = minimalny interwał, w trakcie trwania którego można zaobserwować zmianę).

Trzeba przy tym zaznaczyć płynne przejście od minimalnego interwału zmiany do krótkiego trwania akcji, por. nie tylko *upadł, stuknął*, ale i *zaśmiał się, posiedział kilka minut, pospalem sobie dzisiaj aż dziesięć godzin*, czy również *posiedział/przesiedział w więzieniu pięć lat*.

Uwzględniając zróżnicowane kryteria podziału, wyróżnić można kilka grup czasowników momentalnych.

Ze względu na wyrażany typ zmiany wyróżnić można:

- czasowniki wyrażające zmianę skokową (przy zróżnicowaniu sytuacji przed zajęciem zmiany i po zajęciu zmiany) między fazą przedinicjalną a postterminalną (momentalne właściwe, np. *runąć, przewrócić się, znaleźć*), między fazą przedinicjalną i fazą przebiegu (*zamieszkać*), między fazą finalną a postterminalną (*dosiedzieć do końca wykładu*)
- czasowniki wyrażające dwie zmiany skokowe (przy braku zróżnicowania sytuacji przed zajęciem zmiany i po zajęciu zmiany), tj. semelfaktywne (typ *stuknąć*) oraz wyrażające krótkie trwanie z naciskiem na początek akcji (*zagrzmieć*).

Ze względu na jakość faz przed zajęciem zmiany i po zajęciu zmiany skokowej wyróżnia się:

- czasowniki wyrażające momentalność inicjalną lub finalną, tj. z udziałem fazy inicjalnej lub finalnej (*zamieszkać, zapachnieć, odsiedzieć wyrok*)
- bez udziału fazy inicjalnej lub finalnej, tj. czasowniki momentalne właściwe (*zgubić, upuścić coś*) i semelfaktywne (*kichnąć, stuknąć*).

Czasowniki momentalne właściwe dzielą się ze względu na istnienie/brak fazy przygotowawczej:

- bez fazy przygotowawczej (*zapalić światło*)
- z fazą przygotowawczą (*znaleźć coś*¹⁷, *sprzedac*)¹⁸.

Ze względu na stopień rozciągłości akcji sytuacje wyrażane tymi czasownikami zajmują interwały: minimalny interwał zmiany przy braku rozciągłości temporalnej

¹⁷ Chodzi o nieprzypadkowe znalezienie czegoś.

¹⁸ Por. Smith (1991: 59-6): *win the race, reach the top, recognize someone*.

(*poślizgnąć się, zapalić się, stuknąć*) do interwału temporalnego o nieznaczej (*zastukać*) lub znacznej (*posiedzieć gdzieś*) rozciągłości.

5. Czasowniki momentalne z określnikami typu *w godzinę*

Określnik *w godzinę* wskazuje odstęp między pewnym wyróżnionym zdarzeniem (momentem)¹⁹ a przejściem kogoś lub czegoś do określonego nowego stanu (Bogusławski 2003: 22; Laskowski 1998: 170). Wyjaśnia to niekompatybilność adwerbiów typu *w godzinę* z czasownikami semelfaktywnymi (**Machnął ręką w godzinę, minutę*). Im łatwiej zrekonstruować moment, do którego relatywizuje się wskazanie czasu, tym bardziej naturalne są zdania z samym okolicznikiem (Karolak 1996: 34).

5.1. Możliwość rekatagoryzacji duratywnej i terminatywnej czasowników niedokonanych

Rekatagoryzacja polega na przenoszeniu cech prototypowych przedstawicieli danej kategorii na mniej prototypowe komponenty tej samej kategorii lub na elementy innych kategorii (Łaziński, Wiemer 1996: 336)²⁰.

Możliwość rekatagoryzacji duratywnej i terminatywnej wynikająca z czynników kontekstowych i pozalingwistycznych (wiedza o świecie) ma wpływ na użycie czasowników momentalnych z adverbiami typu *w godzinę*. Szczególnie odnosi się to do sytuacji poddających się percepcji. Czasownikowi *sprzedawać* może być przypisana cecha terminatywna w kontekście *Sprzedawałem ten samochód całą niedzielę* ‘próbowałem sprzedać samochód’ (Łaziński, Wiemer 1996: 337). Jeśli czasownik ma bowiem „szerokie ramy interpretacyjne”, można użyć tego czasownika w aspekcie niedokonanym z adverbium duratywnym (*przez godzinę*, np. *Sprzedalam pakiet ubezpieczeń w godzinę* = (*Przez*) *Godzinę sprzedawałam pakiet ubezpieczeń*²¹). Jeśli można czasownika niedokonanego użyć w znaczeniu procesywnym, to może on wystąpić z określnikiem miary trwania akcji (*przez godzinę*, a zatem i czasownik dokonany z określnikiem *w godzinę* wskazującym miarę wykonania akcji).

Czasowniki niedokonane od czasowników momentalnych mogą w określonych kontekstach oznaczać akcję charakteryzującą się rozciągłością temporalną, a akceptowalność tych zdań wynika z czynników pozajęzykowych – wiedzy encyklopedycznej i realiów, np. *W miejscu, gdzie stał jeden z nich, powoli pękała szklana ściana,*

¹⁹ Zdarzenie niekoniecznie musi być wyrażone w sposób eksplicytny.

²⁰ M. Łaziński, B. Wiemer (1996: 333–355) wykazali możliwości rekatagoryzacji przesuwających akcent w oznaczanych sytuacjach z aktu (*achievement*) na znaczenie duratywne lub terminatywne. W artykule charakteryzują czasowniki przekazu i ich konwersy w języku polskim i niemieckim. Autorzy uzależniają możliwości rekatagoryzacji, która ma charakter stopniowalny od następujących czynników: agentywność obiektu, konkretność obiektu, postrzegalność/możliwość percepcji sytuacji, ciągłość czynności pobocznych (Łaziński, Wiemer 1996: 351).

²¹ Por. *Kiedy sprzedawałem mu pakiet ubezpieczeń, zadzwonił telefon.*

robotnicy jednak tego nie zauważyli. Nagle usłyszeli głośny trzask i zorientowali się, że kawałek szkła pod ich stopami za moment runie do wody. (R. Orłowski: *Przedsiónek Nieba*, <http://histeria.pl/sf/sf/przedsionek.htm>)²².

Czasownik *otwierać* (mniej prototypowy przedstawiciel w grupie czasowników momentalnych) w zależności od typu obiektu może być w różnych miejscach na skali możliwości użycia w funkcji progresywnej (*otwierać drzwi, butelkę wina, szufladę, lodówkę, książkę, właz, usta, powieki, szlaban, spadochron; otwierać sesję, konto w banku*), np. *Przyjrzała mi się krytycznie, kiedy otwierałam kopertę, i dodała [...] (J. Chmielewska: *Wszystko czerwone*, Korpus PWN), *Ręce mu się trzęsły, kiedy otwierał drzwi*²³; *Spotkałem go, kiedy otwierał konto w banku; Herman złapał go za lewą nogę w momencie, kiedy Vivash otwierał spadochron*. (www.historycy.org) (Stawnicka 2007: 52).*

5.2. Użycie czasownika niedokonanego do oznaczania fazy przygotowawczej

Czasownik niedokonany od czasownika momentalnego może odnosić się do fazy przygotowawczej. Możliwość wyrażania czasownikiem niedokonanym fazy przygotowawczej mieści się na skali od „szerokich ram” czasownika i możliwości odtworzenia czynności pobocznych do „ram wąskich” i niemożności odtworzenia czynności pobocznych poddających się percepcji. Por. przykłady: *Panna Nira Horzeńska wyludziła w ciągu nocy trzysta tysięcy od zakochanego Amerykanina*”. (T. Dołęga-Mostowicz: *Doktor Murek zredukowany*)²⁴; *A więc... co jest w tym brezentowym pokrowcu? – zapytał Paragon. [...] Jola wydeła wargi, przymrużyła zielonkawę oczy. – O zawartości pokrowca dowiedziałam się w ciągu dziesięciu minut*. (A. Bahdaj: *Wakacje z duchami*, Korpus PWN)²⁵

Faza przygotowawcza może być wyrażona przy pomocy innego czasownika (nie jest to czasownik niedokonany od momentalnego), a zrekonstruowana zostaje na podstawie wiedzy o świecie. Składa się na nią zespół różnorodnych czynności, por. *W ciągu trzech miesięcy znalazłem mieszkanie, a w ciągu miesiąca pracę; Cezary Trybański zadebiutował w czwartek w New York Knicks. W ciągu trzech minut Polak zdobył tylko jeden punkt, ale kibice nagrodzili go brawami* („Fakt” 10.01.2004; Korpus PWN) (udział w zawodach koszykówki, walka o zdobycie punktów).

Czynnikiem wpływającym na możliwość użycia określników duratywnych typu *w godzinę* z omawianymi czasownikami jest długość interwału temporalnego, do którego odnosi się określnik. Im przedział jest dłuższy, tym trudniej przypisać interwałowi znaczenie fazy przygotowawczej, por. *Helikopter wylądował w ciągu dwóch minut (= lądował przed dwie minuty); Helikopter wylądował w ciągu godziny) ≠ (lą-*

²² Przykłady zaczerpnięto z Korpusu PWN (<http://korpus.pwn.pl>), ze źródeł Internetu oraz podano przykłady własne.

²³ Tu w znaczeniu konatywnym ‘próbował otworzyć’.

²⁴ Próbowała wyludzić w ciągu nocy.

²⁵ Dowiadywała się, usiłowała się dowiedzieć przez 10 minut.

dował przez godzinę)²⁶; *Proszę poczekać. Decyzję wydamy w ciągu kilku minut*; – *Czekamy na argumenty obu stron sporu. Decyzję wydamy w ciągu kilku tygodni* – mówił wczoraj Jan Łuczak, doradca ministra łączności. („Rzeczpospolita” 2000.30.09).

Jeśli czasownik nie wyraża fazy przygotowawczej, punkt początkowy interwału jest wyrażony eksplicytnie lub wynika z szerszego kontekstu i wiedzy o świecie, np.: *Po zapłaceniu 300 złotych – w ciągu kilku dni – otrzymała gruby biuletyn samotnych*. („Przekrój” 1001/2922, Korpus PWN); *W dwie godziny od zawiadomienia ranni znaleźli się w szpitalu*. (M. Jagiełło: *Wołanie w górach*, Korpus PWN).

S. Karolak (1996: 35) zwraca uwagę, że w przypadkach trudności zrekonstruowania początkowego momentu interwału, względem którego ustala się moment zaistnienia stanu, kontekst wskazuje dodatkowo ten moment poprzez konstrukcję z przyimkiem *po*, np. *Światło zgasło w pół godziny po naprawieniu instalacji*²⁷.

5.3. Użycie czasownika niedokonanego dla oznaczania stanu rezultatywnego

Użyte z czasownikami ingresywnymi określniki typu *w godzinę* wyznaczają przedział temporalny, w którego końcowym punkcie została zainicjowana akcja, a początek jest wskazany przez kontekst. Czasownik niedokonany od takich czasowników momentalnych oznacza stan rezultatywny, por. *Wyprowadził się z Warszawy i w ciągu miesiąca zamieszkał w Gdańsku*²⁸; *W ciągu jednej nocy zrozumiał, że go kocham*; *W ciągu kilku sekund w rozległym kompleksie wypoczynkowym zapanowała panika. Tłum uciekał w popłochu i w ciemnościach*. („Rzeczpospolita” 16.02.2004, Korpus PWN)²⁹.

5.4. Dyskretność obiektu przy zróżnicowaniu/tożsamości jego części składowych

Jeśli występuje obiekt podlegający „porcjowaniu”, to łatwiej jest odnieść się do punktu początkowego interwału, do którego odnosi się adverbium, przy czym części składowe można traktować jako tożsame, np.: *Od północy przeznaczono do sprzedaży 50 mln torebek. Właściciel jednego z kiosków, „tabaków”, sprzedał w ciągu godziny 70 zestawów*. („Rzeczpospolita” 15.12.2001, Korpus PWN) lub zróżnicowane, np. *Zadzwoił i kazał przynieść do numeru śniadanie. W kilka minut podano mu*

²⁶ Por. *The helicopter landed in an hour* nie implikuje *The helicopter was landing during that hour* (Rothstein 2004: 41).

²⁷ Badacz podkreśla tożsamość funkcjonalną wyrażen przyimkowych ‘w z biernikiem’ i ‘za z biernikiem’ (*Napiszę artykuł w tydzień (w ciągu tygodnia)/za tydzień*) (Karolak 1996: 35). Różnice między nimi dotyczą momentu, do którego relatywizuje się wyznaczenie czasu, jednak tych momentów w praktyce się nie rozróżnia. Dla zdania z wyrażeniem *za + biernik* jest nim moment wypowiedzi, a z wyrażeniem *w + biernik* jakiś inny moment wskazany w zdaniu lub domyślny.

²⁸ Por. interpretację przykładów *W ciągu roku Jan zamieszkał w Krakowie* R. Laskowskiego (1998: 170).

²⁹ *Mary believed in ghosts in an hour* ‘At the end of an hour Mary began to believe in ghosts’ (Smith 1991: 114).

*szynkę, jaja, befsztyk, jakąś nieznaną rybę, kilka butelek rozmaitych trunków i maszynkę kawy czarnej. Jadł z wilczym apetytem, pił nie gorzej [...] (B. Prus: Lalka)*³⁰ (Stawnicka 2007: 141).

5.5. Zakończenie. „Magiczność” momentu

„Magiczność” momentu wynika z możliwości przypisania mu z jednej strony rozciągłości temporalnej, z drugiej zaś cechy punktu lub czegoś, co nie istnieje³¹. Z jednej strony, w literaturze przedmiotu określa się, że akcja wyrażona czasownikami momentalnymi nie może być ‘w przebiegu’ w momencie obserwacji i dlatego formy niedokonane nie są używane w znaczeniu aktualnie ciągłym. Z drugiej jednak, czasowniki niedokonane od czasowników momentalnych mogą oznaczać fazę przygotowawczą lub stan rezultatywny. W wyniku rekategoryzacji mogą uzyskiwać cechę ‘procesywności’.

J. Apresjan (Апресян 1988: 70) pisze o mistyfikacji przy użyciu czasowników momentalnych, w kontekście ich użycia w znaczeniu quasi-procesywnym, np. *Zobacz, Małysz skacze* (choć jeszcze nie skoczył).

Proponowałabym raczej, ze względu na negatywne konotacje pojęcia ‘mystyfikacja’, mówić o pierwiastku magicznym przy ich użyciu. Pierwiastek magiczny ujawnia się poprzez odniesienie sytuacji oznaczanej czasownikami momentalnymi nie tylko do punktu, ale i do interwału oraz do sytuacji procesywnej.

Czasowniki momentalne nie stanowią grupy jednolitej. Ze względu na wyrażany typ zmiany dzielą się na wyrażające zmianę skokową (*przewrócić się*) i wyrażające dwie zmiany skokowe (*stuknąć*), ze względu na jakość faz przed zajęciem zmiany i po zajęciu zmiany skokowej na wyrażające momentalność inicjalną (*zamieszkać*) lub finalną (*odsiedzieć wyrok*), czasowniki momentalne właściwe (*upuścić coś*) i semelfaktywne (*machnąć ręką*). Z kolei czasowniki momentalne właściwe dzielą się ze względu na możliwość wyróżnienia fazy przygotowawczej (*znaleźć coś*) lub jej brak (*zapalić światło*).

Ze względu na stopień rozciągłości akcji sytuacje wyrażane tymi czasownikami zajmują interwały o zróżnicowanej rozciągłości: od minimalnego przy braku rozciągłości temporalnej (*poślizgnąć się, znaleźć coś, stuknąć*) do interwału temporalnego o nieznacznej (*zastukać*) lub znacznej rozciągłości (*przesiedzieć gdzieś kilka godzin*).

Jeśli czasowniki momentalne mają formę niedokonaną, to można je podzielić na takie, których forma niedokonana używana jest wyłącznie przy iteratywności (*znajdować*)³², forma niedokonana oznacza stan perfektywny (*zrozumieć*) lub forma niedokonana oznacza fazę przygotowawczą i pozwala na interpretację progresywną (*sprzedawać coś*).

³⁰ Por. **W kilka minut podano mu szynkę* (po złożeniu zamówienia?).

³¹ Por. powyższe uwagi o nieistnieniu momentu zmiany przy zmianie skokowej.

³² Chodzi także o możliwość użycia w *praesens historicum*.

Na użycie czasowników momentalnych *sensu stricto* z określnikami typu *w godzinę* ma wpływ możliwość rekatetyzacji duratywnej i terminatywnej czasowników niedokonanych, rozciągłość interwału temporalnego od momentu zaobserwowania zmiany do momentu początkowego, istnienie/brak fazy przygotowawczej wyrażonej czasownikiem niedokonanym oraz dyskretność obiektu przy zróżnicowaniu lub tożsamości jego części składowych.

On the magic of the moment (an attempt to define Polish momentary verbs)

Summary

Starting from a definition of *moment*, the author develops a critique of previous aspectological approaches to momentary verbs and proposes a new definition of this class of verbs. The present approach allows for the heterogeneity of momentary verbs and their relation to Vendler's *achievement* verbs (Vendler 1957). Further, the author discusses the terms of use of momentary verbs with durative expressions (*in an hour* type), i.e. with adverbials denoting time spent in completing the action.

Keywords: momentary verbs, stepwise change, continuous change, action phase, durative expressions, adverbials denoting time spent in completing the action

Źródła

- BÜNTING K.D. (1996): *Deutsches Wörterbuch*. Schweiz. (B).
 DROSDOWSKI Günther (1999): DUDEN. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden. 3. Auflage. Mannheim. (D).
 HORNBY A.S.: *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford University Press 1974 (OALD).
 LONGMAN Dictionary of Contemporary English. Longman Group UK 1987 (LDCE).
Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny. Red. Halina Zgółkowa. Poznań 1994–2003 (PSWP).
Uniwersalny słownik języka polskiego. Red. Stanisław Dubisz. Warszawa 2000–2003 (USJP).
Słownik języka polskiego. Red. Witold Doroszewski. T. I–IX 1958–1969 (SJP).
Słownik języka polskiego. Red. Mieczysław Szymczak. T. I–III. Warszawa 1978–1981 (Sz).
Słownik poprawnej polszczyzny. Red. Witold DOROSZEWSKI. Warszawa 1998, (SPP).
 WAHRIG G., 1994: *Deutsches Wörterbuch. Mit einem „Lexikon der deutschen Sprachlehre“*. Gütersloh. (Wahrig).

Bibliografia

- BOGUSŁAWSKI Andrzej (2003): *Aspekt i negacja*. – Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej.
- DOWTY David R. (1979): *Word Meaning and Montague Grammar*. – Dordrecht: Reidel.
- DROSDOWSKI Günther [et al.] (1984): *Duden-Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. – Mannheim: Bibliographisches Institut.
- ERBEN Johannes (1967): *Abriß der deutschen Grammatik*. – Berlin: Akademie-Verlag.
- GOŁĄB Zbigniew, HEINZ Adam, POLAŃSKI Kazimierz (1968): *Słownik terminologii językoznawczej*. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- HOLVOET Axel (1989): *Aspekt a modalność w języku polskim na tle ogólnosłowiańskim*. – Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- KAROLAK Stanisław (1996): O semantyce aspektu (w dwudziestą rocznicę publikacji rozprawy F. ANTINUCCIEGO i L. GEBERT „Semantyka aspektu czasownikowego”). – *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* LII, 9–56.
- KLIMEK Radosław (1999): *Wprowadzenie do logiki temporalnej*. – Kraków: Akademia Górniczo-Hutnicza: Uczelniane Wydawnictwa Naukowo-Dydaktyczne.
- KRIFKA Manfred (1989): *Nominalreferenz und Zeitkonstitution. Zur Semantik von Massentermen, Pluraltermen und Aspektklassen*. – München: Wilhelm Fink.
- LANDMANN Fred (1991): *Structures for Semantics*. Dordrecht/Boston/London: Kluwer Academic Publishers.
- LASKOWSKI Roman (1998): Aspekt a określenia czasu. – w: Renata GRZEGORCZYKOWA, Roman LASKOWSKI, Henryk WRÓBEL (red.): *Gramatyka współczesnego języka polskiego*; Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 169–171.
- LASKOWSKI Roman (2003): Präpositionale Ausdrücke mit temporaler Funktion im Polnischen. – w: Gerd HENTSCHEL, Thomas MENZEL (red.): *Präpositionen im Polnischen. Beiträge zu einer gleichnamigen Tagung Oldenburg, 8. bis 11. Februar 2000*; Oldenburg (= *Studia Slavica Oldenburgensia* 11), 193–226.
- LASKOWSKI Roman (2005): Temporalne frazy przyimkowe o funkcji prospektywnej i retrospektywnej. – w: Maciej GROCHOWSKI (red.): *Przysłówki i przyimki. Studia ze składni i semantyki języka polskiego*; Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 209–225.
- LIPIEC Józef (1979) *Ontologia świata realnego*. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- ŁAZIŃSKI Marek, WIEMER Björn (1996): Możliwości rekatagoryzacji duratywnej i terminatywnej polskich i niemieckich czasowników przekazu i ich konwersów. – w: Renata GRZEGORCZYKOWA, Anna PAJDZIŃSKA (red.): *Językowa kategoryzacja świata*; Lublin: Wydawnictwo UMCS, 333–355.
- MEHLIG Hanz R. (1981): Satzsemantik und Aspektsemantik im Russischen (zur Verbklassifikation von Zeno Vendler). – w: Peter HILL, Volkmar LEHMANN

- (red.): *Slavistische Linguistik 1980. Referate des VI. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens, Hamburg 23.–25. Sept. 1980*; München, 95–151.
- MOURELATOS Alexander (1981): *Events, processes, and states*. – w: Philip J. TEDeschi, Annie ZAENEN (red.): *Tense and Aspect*. – New York: Academic Press, 191–212.
- REICHENBACH Hans (1947): *Elements of Symbolic Logic*. – New York: The Macmillan Company.
- ROTHSTEIN Susan (2004): *Structuring Events. A Study in the Semantics of Lexical Aspect*. – Oxford: Blackwell Publishing.
- SCHOPF Alfred (1984): *Das Verzeitungssystem des Englischen und seine Textfunktion*. – Tübingen: Niemeyer.
- SMITH Carlota S. (1991): *The Parameter of Aspect*. – Dordrecht: Kluwer.
- STAWNICKA Jadwiga (2002): *Aktionsarten w języku rosyjskim i ich niemieckie translaty*. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- STAWNICKA Jadwiga (2007): *Aspekt – iteratywność – określniki kwantyfikacyjne (na materiale form czasu przeszłego w języku polskim)*. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- STOECH Günter (1978): *Semantische Untersuchungen zu den inchoativen Verben im Deutschen*. – Braunschweig: Vieweg.
- STROBACH Nico (1998): *The Moment of Change. A Systematic History in the Philosophy of Space and Time*. – Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- TSCHIRNER Erwin (1991): *Aktionalitätsklassen im Neuhochdeutschen*. – New York: Peter Lang Publishing.
- VENDLER Zeno (1957): Verbs and Times. – *The Philosophical Review* 66, 217–234.
- VENDLER Zeno (1967): *Linguistics in Philosophy*. – Ithaca: Cornell University Press, 69–121
- АПРЕСЯН Юрий Д. (1988): Глаголы моментального действия и перформативы в русском языке. – w: Юрий Н. КАРАУЛОВ (red.): *Руссистика сегодня. Язык: система и ее функционирование*; Москва: Наука, 57 – 78.
- АПРЕСЯН Юрий Д. (2000): Лингвистическая терминология словаря. – w: Юрий АПРЕСЯН (red.): *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*; Москва: Языки русской культуры.
- ГЛОВИНСКАЯ Марина Я. (1982): *Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола*. – Москва: Наука.
- ЗАЛИЗНЯК Анна А., ШМЕЛЕВ Алексей Д. (2000): *Введение в русскую аспектологию*. – Москва: Языки русской культуры.
- ЗЕЛЬДОВИЧ Геннадий М. (1995): Семантика времени: к уточнению языка. – *Научные доклады высшей школы. Филологические науки* 2, 80–89.
- ПАДУЧЕВА Елена В. (1996): *Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива*. – Москва: Языки русской культуры.
- ПАДУЧЕВА Елена В. (1998): Семантические источники моментальности русского глагола в типологическом ракурсе. – w: Марина Ю. ЧЕРТКОВА (red.):

Типология вида. Проблемы, поиски, решения; Москва: Языки русской культуры, 332–342.

ХРАКОВСКИЙ Виктор С. (2001): Семантика основных значений СВ и НСВ в русском языке. – w: Viktor S. CHRAKOVSKIJ, Maciej GROCHOWSKI, Gerd HENTSCHEL (red.): *Studies on the Syntax and Semantics of Slavonic*; Oldenburg: *Studia Slavica Oldenburgensia* 9, 89–108.